

BAUMANAS IR ADIAFORIZACIJOS PROBLEMA: DRAŠŪS ŽINGSNIAI MAŽAI PAŽINTOJE ŽEMĖJE

Zygmuntas Baumanas yra laikomas vienu žymiausių šiuolaikinių socialinių analitikų ir teoretikų. Jo mąstymo diapazonas apima pačias įvairiausias temas. Baumano darbai yra skirti globalizacijos, holokausto, (post)modernybės, vartotojiškos kultūros, žmonių santykių šiandiniame pasaulyje analizei. Dalis šių darbų yra išversta ir į lietuvių kalbą. Tai neabejotinai svarbus veiksnyss, priartinęs Baumaną prie mūsų šalies skaitytojų. Kalbėdami konkrečiai apie Lietuvos akademinį pasaulį ir Baumano minties recepciją jame, nesuklysimė sakydami, kad čia didžiausi nuopelnai tektų šį pasaulį vos keliais mėnesiais anksčiau nei Baumanas palikusiam Leonidui Donskiui, kuris buvo ne tik artimas Baumano bičiulis ir bendramintis, bet ir jo išvalgų plėtotojas. Donskio ir Baumano mąstymo dermės paminklais liks ir bendrai jų parašyti veikalai *Moralinis aklumas* bei *Takusis blogis*.

Nors apskritai Baumano idėjos yra populiarios, vis dėlto kai kurios iš jų dar yra palyginti mažai tyrinėtos ir menkai suprastos. Viena iš tokių miglotų idėjų galima pagrįstai laikyti Baumano „adiaforizacijos“ koncepciją. Jos nagrinėjimui skirtų mokslinių darbų ištis trūksta ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Šią žinijos spragą bent iš dalies užpildyti ėmėsi Julija Tuleikytė, parašiusi disertaciją „Adiaforizacijos problema Zygmunto Baumano socialinėje filosofijoje“. 2017 m. vasario 27 d. Vilniaus universitete disertacija buvo sėkmingai apginta, o J. Tuleikytei suteiktas humanitarinių mokslų srities filosofijos

mokslo krypties daktaro laipsnis. Disertantei vadovavo profesoriai Albinas Plėšnys (mokslinis vadovas) ir Marius Povilas Šaulauskas (mokslinis konsultantas). Disertacijos gynimo tarybai pirmininkavo prof. Jūratė Rubavičienė (LEU), nariais buvo prof. Vytautas Radžvilas (VU), prof. Reinas Raudas (Talino universitetas), doc. Mintautas Gutauskas (VU), doc. Nerijus Milerius (VU). Disertacija buvo ginama pagal neseniai priimtą gynimo tvarką, tad visi gynimo tarybos nariai atliko ir faktinę doktorantės oponentų funkciją.

Aptardama savo disertaciją J. Tuleikytė nurodė turėjusi tikslą ištirti bei pristatyti Baumano konceptualizuotą adiaforizacijos problemą bei nagrinėti pastarosios vaidmenį Baumano socialinėje koncepcijoje. Tai iš tiesų aktuali tema, o jos aktualumą grindžia anaiptol ne vien akademiniai motyvai. Mintautas Gutauskas savo atsiliepime apie disertaciją atkreipė dėmesį ir į jos visuomeninį potencialą šiuolaikinio pasaulio, kuriame adiaforizacija tapo gana įprastu ir beveik nebepastebimu reiškiniu, kontekste. Sutinkant su tuo, kad parengta disertacija galėtų būti vertinama kaip reikšminga ne tik moksliniu, bet ir visuomenės sąmoningumo skatinimo aspektu, tektų tik pritarti M. Gutauskui, anot kurio, tai ypač aktualu Lietuvai, esančiai tarp pirmaujančiųjų nesidomėjimo politika požiūriu.

Kita vertus, reikia pripažinti ir tai, kad pačioje disertacijoje šis visuomeninis aspektas nėra niekaip ypatingai akcentuojamas ar plėtojamas, todėl jo galimybė faktiškai lieka išvelgiama tik analitiškai treniruotam protui.

Žinoma, tai vertinti kaip disertacijos trūkumą pagrindo nebūtų: Tuleikytės tikslas visų pirma buvo parengti mokslinį darbą apie Baumano filosofiją, o ne pateikti išsamią šiuolaikinių visuomenės problemų analizę, kritiką ar juo labiau praktinius receptus, galinčius padėti konkrečioms visuomenėms dorotis su neigiamomis socialinėmis ir politinėmis adiaforizacijos pasekmėmis. Tačiau atrodytų visiškai suprantamas ir pateisinamas siekis Baumaną apmąstyti iš kiek įmanoma „moksliškesnės“ pozicijos disertacijoje virto trūkumu ta prasme, jog į ją buvo įneštas akivaizdus hermetiškumo elementas – akcentą uždėjęs ant mąstymo apie Baumaną, o ne ant mąstymo su Baumanu, buvo nukirsti platesni paties Baumano minties probleminiai – tiek teoriniai, tiek praktiniai – kontekstai.

Į tai, kad disertacija yra pernelyg apribota Baumano išvalgų aprašymu ir jai trūksta platesnių kontekstų nusakymo, dėmesį atkreipė ne vienas disertacijos gynybos tarybos narys. Antai M. Gutauskas teigė, kad disertacijoje viskas remiasi tik Baumano tekstais, o šių tekstų autoriaus mintis nėra kvestionuojama, stinga dalykų svarstymo iš esmės, pasitenkinama tik konstatavimais. Nerijus Milerius, pripažindamas disertacijos autorės apsiskaitymą Baumano srityje, vis dėlto taip pat pažymėjo, kad šis privalumas yra pasiektas kitų dalykų sąskaita. Anot N. Mileriaus, kai problemos yra svarstomos tik iš nagrinėjamo autoriaus „vidaus“, pats svarstymas praranda filosofinį ir dialoginį pobūdį. Panašiai ir Jūratė Rubavičienė manė, jog didelis J. Tuleikytės apsiskaitymas rengiant disertaciją turėjo ir antrą pusę, nes disertacijos autorė paniro į nepabaigiamą įvairiausių nuomonių apie Baumaną klasifikavimą, o nuolatinis referavimas į tuos pačius dalykus tik kaitaliojant aspektus galiausiai sukūrė ne sistemingumo, bet istrigimo išpūdį, maža to, pritrūko ėjimo gilyn į temą ir jos probleminio plėtojimo.

Šiuo klausimu disertacijos autorė iš dalies mėgino suprasti ir pateisinti Reinas Raudas, pusiau juokais, pusiau rimtai tarstelėjęs, kad doktorantai yra dažnai skatinami žinoti, kuo daugiau apie kuo mažiau, t. y. kiek įmanoma siaurinti savo pažinimo teminius laukus, tokiu būdu galiausiai pasiekdami tokį lygmenį, kai žinoma viskas apie nieką. Nors J. Tuleikytės atveju, pasak R. Raudo, toks lygmuo dar nėra pasiektas, vis dėlto ir jam pritrūko kai kurių klausimų išsamesnio aptarimo, o doktorantės filosofavimo stilių profesorius apibūdino kaip gana sausą ir todėl labai skirtingą lyginant su tuo stiliumi, kuris yra būdingas analizuojamoms knygoms.

Žinoma, šitoks disertacijos hermetiškumas, kuri, atsakydama į tarybos narių pastabas, regis, pripažino ir pati disertantė, anaipol nėra vien stilistinė problema. Gana negilioje ir sausoje teorinėje ir kontekstualinėje dirvoje nebuvo lengva sužydėti ir konceptualiems disertacijos aspektams. Dėl pernelyg didelės orientacijos į tai, ką yra pasakęs pats Baumanas ar ką Baumano tyrinėtojai yra pasakę apie Baumaną, tapo sudėtinga ne tik užčiuopti šio teoretiko idėjų specifiką (jų panašumą ar skirtingumą lyginant su kitais mąstytojais), bet ir suprasti bei paaiškinti, kaip originaliai Baumanas nagrinėja ir sprendžia jam rūpimus probleminius klausimus, o šios konkrečios disertacijos atveju – ypač dar Hannos Arendt įvardytą „blogio banalumo“ problemą, kuri domino ne vieną iškilų XX a. filosofą. Turint tai omenyje belieka tik pritarti N. Mileriui, kuris mano, kad aktyvesnis Baumano pašnekovų įtraukimas į disertaciją būtų leidęs daug aiškiau lokalizuoti pačią baumanišką mintį bendrame Baumano aptariamų problemų žemėlapyje.

Atidumo stygių Baumano tyrimų problematikai reikšmingų autorių atžvilgiu (apie tai byloja ne tik disertacijos turinys, bet ir joje pateikiamas literatūros sąrašas, kuriame pozicijų, tiesiogiai nesusijusių su Baumanu,

tikrai negausu) galima teisinti nurodant į siaurai apibrėžtą disertacijos temą ar gana pagrįstai apeliuojant į tai, kad ribotos apimties darbe išties neįmanoma visko nuodugniai išanalizuoti. Kai dėl paties Baumano pamatinių idėjų teorinės aptarties, tokie pasiteisinimai, savaime suprantama, jau menkai tegelbėtų, o gal ir apskritai negelbėtų. Čia reikėtų pažymėti, kad, kai kurių disertacijos gynimo tarybos narių manymu, J. Tuleikytės parengtame darbe pritrūko ne tik išsamesnio Baumano ryšių su kitais mąstytojais nusakymo, bet ir paties Baumano minčiai ypač svarbių konceptų eksplicavimo ar netgi įvardijimo. Štai, pavyzdžiui, M. Gutauskui stigo tokių su Baumano mąstymu sietinų esminių sąvokų kaip „takusis posūkis“, „(post)modernybė“, „atsakomybė“ detalesnio aptarimo, o savo ruožtu R. Raudas stebėjosi tuo, kad toks Baumanui ypatingos svarbos konceptas kaip „bendruomenė“ šiame darbe apskritai nėra minimas, nors bendruomenės ir adiaforizacijos santykis traktuotinas kaip relevantiškas.

Tačiau daugiausia konceptualinio pobūdžio pastabų parengtai disertacijai turėjo Vytautas Radžvilas, ir pačios svarbiausios tiesiogiai siejosi su pagrindiniu disertacijos tyrimo objektu – adiaforizacija. Pasak V. Radžvilo, akivaizdus disertacijos trūkumas yra tai, kad joje vengta tiksliai apibrėžti net pagrindines tyrimo vartojamas sąvokas. Ne išimtis čia ir pati adiaforizacijos sąvoka. Pateikiami jos apibūdinimai (tarkime, kaip moralinio indiferentiškumo, kaip individo atžvilgiu visuomenės atliekamo moralinio impulso slopinimo) yra išties migloti ir nepakankami, ypač atsižvelgiant į tai, kad adiaforizacijos traktavimai disertacijoje varijuoja – ji čia pristatoma ne tik kaip socialinis reiškinys, bet ir kaip filosofema ar net metodologinis įrankis. Pritariant V. Radžvilui, kuris teigia, jog pastangos griežčiau konceptualizuoti adiaforizacijos sąvoką galėjo tapti analizės atramos ir atspirties tašku, lei-

džiančiu tiksliau apibrėžti tyrimo objektą, taip pat įvardyti jo problemą ir pagrįsti aktualumą, sykiu tenka sutikti ir su tuo, kad J. Tuleikytės išvalgiai užčiuoptas adiaforizacijos sąvokos daugialypumas atveria plačius kelius ateityje pratęsti giluminius adiaforizacijos termino reikšmės ir prasmės tyrinėjimus.

Iš esmės tokia pati viltis lydi ir Baumano socialinei koncepcijai tirti ir jos svarbai filosofijoje pabrėžti J. Tuleikytės sukurtą originalų „episteminio indiferentiškumo“ terminą, kuris disertacijoje – vėlgi nevienprasmėškai – nusakomas kaip adiaforizacijos reiškinio savybė ir apibrėžimo dalis. Nors, kaip pažymi pati disertacijos autorė, šis terminas sistemingumo nemėgstančio Baumano nesužavėjo, vis dėlto Baumano tyrinėtojų gretose jis neliko nepastebėtas – antai Markas Davisas ne tik palaikė šį terminą, bet ir įtraukė jį į vartoseną Leedso universiteto sociologijos magistrantams skaitydamas kursą „Takioji sociologija“. Kita vertus, net ir pripažįstant šį terminą kaip išties turintį teorinį potencialą Baumano minčiai nuskaidrinti, vis dėlto tenka sutikti ir su tuo, kad norint jį plačiau taikyti būtinas išsamesnis jo pagrindimas, nei pateikiamas disertacijoje. Kaip svarbiausią su aptariamu terminu susijusią problemą galima įvardyti iki galo neišskleistą santykį tarp episteminio ir ontologinio adiaforizacijos (moralinio indiferentiškumo) kaip dehumanizacijos proceso lygmenų. Čia reikėtų pritarti M. Gutauskui, kuris atkreipia dėmesį, kad iki galo nėra aišku ne tik tai, kaip sąveikauja episteminis ir moralinis indiferentiškumas ar kaip tai veikia dehumanizaciją, bet ir tai, kodėl žmogaus sudaiktinimo vyksmas (jei su juo siejasi episteminis indiferentiškumas) yra vadinamas būtent episteminiu, o ne, tarkime, ontologiniu. Šią pastabą grindžia tas faktas, kad paties Baumano mąstymas yra ontologiškai angažuotas: iš esmės visa Baumano socialinė filosofija yra nukreipta į žmogaus būklės, arba įvairiausių šiuolaikinių

socialinių procesų padarinių žmogui (ne tik išorinėms žmogaus gyvenimo sąlygoms, bet ir vidinei jo esaičiai), analizę. Apie tai aiškiai byloja ir vieno garsiausių Baumano veikalų *Globalizacija: pasekmės žmogui* pavadinimas. Tai neabejotinai liečia ir moralės fenomeną. Būtent dėl šios priežasties menkai tegelbėja J. Tuleikytės apeliavimas į tariamai etiškai, o ne ontologiškai orientuotus leviniškus Baumano filosofijos pradus ir kartu iki galo neįtikina siekis adiaforizaciją apibrėžti grynai iš episteminės pozicijos. Juoba kad pačiai disertantei to iki galo padaryti ir nepavyksta, nes jos pateikiamame „episteminio indiferentiškumo“ termino apibūdinime akivaizdus ontologinis žmogaus būklės turinys: „[a]diaforizacija kaip episteminis indiferentiškumas Baumano socialinėje filosofijoje žymi dehumanizacijos tipą, kai žmogus yra episteminiu judesiu „išrengiamas“ iš savojo žmogiškumo ir jo žmogiška esmė yra iškeldinama iš episteminio akiračio.“ Kadangi išsamesni su šiuo terminu susiję tyrinėjimai turėtų būti tęsiami būsimuose autorės moksliniuose darbuose, randasi pa-

grindas manyti, kad visos šį terminą lydinėsios įtampos galiausiai bus sėkmingai pašalintos.

Nepaisant visų šių disertacijos atžvilgiu išsakytų kritinių pastabų, reikia sutikti su nuomone tų disertacijos gynybos tarybos narių, kurie teigia, kad J. Tuleikytė padarė didelį darbą nagrinėdama Baumano socialinę filosofiją, o ypač – atidžiai tyrinėdama adiaforizacijos sąvoką, tuo į Baumano studijas įnešdama reikšmingą indėlį. Reikia pripažinti ir tai, kad analizei pasirinkdama autorių, kuris, kaip taikliai pasakyta, būdamas amžininkas dar nėra įrašytas į nekvestionuojamą filosofinės minties olimpą, disertantė drąsiai įžengė į menkai tepažintas filosofines žemes, kur klausimų vis dar esama kur kas daugiau nei atsakymų. Savąja disertacija prisidėdama ne tik prie svarbių atsakymų paieškų, bet ir prie ne mažiau prasmingų klausimų kėlimo, J. Tuleikytė neabejotinai praturtino šią mažai pažintą žemę ir pelnytai papildė šiandienų Baumano minties žinovų gretas.

Marius Markuckas
Vilniaus universitetas